

Lugemisaasta auks ja raamatu kiituseks

Maire Liivamets, Eesti Rahvusraamatukogu eesti kirjanduse referent

Ühe lugejana tuhandete hulgas haaran kinni võimalusest ja usaldan teile oma suhtumise raamatusse. Mu amet eeldab, et kohtlen teda, raamatut, kui isiksust, kes suunab minu isiklikku, kultuurilist ja sotsiaalset arengut. Nii hea on olla raamatuusku, olla vaba oma interpreteerimises ja minna kaasa mängulustiga, mida sõna alati võimaldab.

Kohtumine Tema Majesteet Raamatuga

Sama moodi kui inimesele, ulatad kohtudes käe ka raamatule, vaatad talle otsa, märkad tema kütkestavust, kord hapramat, kord jõulisemat kuju. Heidad pilgu, mis mõnevõrra erineb põletavama armastaja, bibliofiili kirglikust vaatest. Raamatu vormisaladustesse on pühendatud muidugi mõista kõige paremini kujundajad ja trükkalid, meile jääb nautimisrõõm. Raamat, mis tähistab üht konkreetset nähtust, on alati sisult ja vormilt seotud välimusega. Milleks muidu hindad ta ilu ja elegantsi, vahel iseendale kohkumuseks isegi rohkem kui kaante vahel peituvat hinge. Mõnikord jälgime nõnda ka sotsiaalset olendit – inimest ennast! Samas võid sügavalt kiinduda ühe või teise raamatu sisusse, kuigi otsa vaadates näed halli ja tuhmi pealispinda. Vahel ei pruugi sa teda üldse lugeda. Vaatad, puudutad, elad temaga mõned päevad koos. Mõtled, miks ta üldse oma koju tõid. Igaüks meist on kogenud raamatu mõjujõudu hea sõbra, partneri ja kaaslasena. Raamatust otsitakse tuge, väge ja vaimu. Raamat võib olla ähvardus või alandlik armastusavaldus. Ta võib ajada meeleheitele ning toetada sind ränkrasketel ja unetutel tundidel. Mati Sirkli kirjutatud järelsõnas Franz Kafka romaanidele “Ameerika. Protsess. Loss” (1987) on kasutatud motona katkendit Kafka kirjast oma sõbrale, austria literaadile Oskar Pollakile aastast 1904: “Ma usun, et tuleb ainult niisuguseid raamatuid lugeda, mis sind pistavad ja torgivad. Kui raamat, mida me loeme, ei ärata meid nagu rusikahoop lagipähe, milleks me seda raamatut siis loeme? Et ta meid õnnelikuks teeks, nagu Sa kirjutad? Jumal küll, õnnelikud oleksime ka siis, kui meil raamatuid polekski, ja selliseid raamatuid, mis meid õnnelikuks teevad, võiksim hädapärast ise kirjutada. Aga me vajame raamatuid, mis mõjuksid meile nagu õnnetus, mis meile väga haiget teeb, nagu mõne inimese surm, keda me armastasime rohkem kui ennast, nagu aetaks meid laantesse, kõigist inimestest kaugele, nagu enesetapp, raamat peab olema kirves meis jäätunud mere jaoks.” Loomulikult on Kafka sõnadel hoopis võimsam kõlajõud kui paljude tavaliste inimeste omadel. Aga raamatu suurus ja jõud ei sõltu ütleja suurusest. Või siiski sõltub? Ringi vaadates näib olevat nii, et kirjaniku ütlust pannakse rohkem tähele kui näiteks tubli töömehe oma, mis võib olla sama usaldusväärne. Poliitiku sõnadega käiakse ringi hoopis nurgeliselt, vahel lausa halastamatult, olgu need siis raamatusse raiutud või kõrgelt rõdult hõigatud.

Kuulakem, mida raamatul öelda on!

Alustuseks kuulad tema hingamist, krabisevate lehtede sõnumit. Kas oled seda ikka kuulatanud, sina, kelle igapäevatöö balansseerib ju samuti rutiini ja loovuse vahel. Lehitsed raamatut siit ja sealt, kaed üht ja teist lõiku, vahel vaatad lõpuridu. Mõtiskled illustratsioonide üle, kummardud kaanekujunduse kohale. Uurid tiitellehte. Ja kui palju kordi oled sattunud vaimustusse kirjakunstist. Samas oled kärme otsustama meeldimise üle esmamulje põhjal, nõnda juhtub tihtipeale ka inimestega kohtudes. Raamat vaatab samuti vastu, kord säravalt, kord pilkavalt, kord filosoofilise rahuga. Intelligentset, intensiivselt, sõbralikult, vaenulikult, sajatavalt, mõistvalt. Ja see pilk oleneb suuresti sinust endast, igast kohtujast – teist, auväärt lugejad!

Raamatuga suheldes muutub olulisemaks ka aeg. Kui palju saad temale aega pühendada, kas see ajakulu tasub ära? Enamasti tasub. Tähtis on seegi, kas otsid temaga kontakti hommikul, päeval või öhtul, isegi ööl on raamatuga pistmist. Selge, et ilusat ja uhket raamatut ei saa igale poole kaasa võtta, talle ei meeldi möödaminnes suhtlemine. Arvutil, temal on muidugi ükskõik, kus kõnnib: kas tänaval, parlamendis või seisab koos vaese üliõpilasega supijärjekorras. Hando Runnel on öelnud, et raamatul on kõige parem teise raamatu juures. Kas mõtled alati sellele võimalikule soovile, teades, et inimenegi on loodud liigikaaslase ligidal elamiseks. Sa ei tohi neist kumbagi üksi oma probleemidega jätta, isegi siis, kui on ilma loodud ajaviiteks, tühja südamega. See on tema ainukordne elu. Meenutagem, kuidas Andres Vanapa raamatus “Riiulid” auväärt bibliotekaar nimega Ajao arutab: “Ajao kahtles. Kas kirsipunase raamatu naabrid, nii-öelda üleaedsed on küllalt ontlikud, kas nad ei avalda halba mõju ega külva moraalselt segadust? Tohtis ta neid usaldada? Mustas köites võis enam-vähem kindel olla, tolle seltsis paistis kirsipunase raamatu elu-olu turvalisena, sest mustakaanelisest õhkus puritaanlust, mis iseloomustab väljakujunenud eetiliste tõekspidamistega iseloomi. Hoopis kahtlasem tundus olevat aga teine naaber – halliköiteline raamat. Ajao pelgas, et kirsipunase raamatu kõrvale on sattunud mingisugune sihkam-sahkam, kollast kirjandust esindav teos, või mis veel halvem, mõni Murdochi “Must prints”. Ajao kõhkles, kuid ei seganud vahele, sest eks oli ju kirsipunane ise valinud selle seltskonna. Ent meeolehärmist ta lahti ei saanud. Kohati paistis Ajaole, et kirsipunane raamat on võrgutajate vahel, ning ta tundis peaaegu kiivust, et võõrad köited puudutavad tema väljavalitu kaasi. Mis saan mina sinna parata, näis kirsipunane raamat ütlevat. Ajaod see vastus ei lohutanud. See oli nende esimene riid.”

Kus on, kus on raamatu kodu ...

Kõik raamatud ehk ei igatsegi raamatukogusse. Mõni on suur individualist, tahab olla tammepuust kapis, mis on olnud põlvkondi tema esivanematele koduks. Seal ta saab selja sirgu lüüa ja lehti kahistades teatada – ka mina olen väärt seisma teiste kuulsate eestlaste, näiteks kirjastuses Noor-Eesti ja Loodus ilmunud raamatute kõrval. Tunnen end väljavalituna, nõnda kui üks või teine inimene meie hulgas. Ega see veel tähenda, et nad oleksid ennast täis või hoolimatud. Enesetunde asi!

Ühe või teise raamatu kohalolek võib anda meiegi, s.t inimeste olemisele tähenduse, aitab iseennast väärtustada. Ka poliitikutele meeldib vahel soojendada end raamatute paistel. Oletan, et raamatud sisendavad neisse kindlustunnet, kinnitavad öeldud lausete headust ja õigsust. Kui ikka Britannica kaas – sobib ka Eesti Entsüklopeedia oma – paistab pildil või ekraanil kuuevarruka tagant välja, on kõik uskumiseväärsem. Raamatukogu väärtust hinnatakse ju sageli selle järgi, kui tähtsad persoonid on tema hoidlates koha sisse võtnud. Uudistamas käiakse ikka päris konkreetseid raamatuisiksusi. Raamatukuningannasid kiputakse imetlema nende ajaloolõhnaliste ornamentide ja isegi ehtsa kulla pärast kaanel, meite omad vanakesed on enamasti talupoegliku välimuse ja hingega.

Rahvusraamatukogus seisavad väärikal positsioonil näiteks Peeter Kippiku (J. Bergmann'i “Laulud”) ja Taska köited. Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus aegade hingusest ja tuhandetest kätest puudutatud ahelköited või siis Tallinna Linnaarhiivis ajaloo karastuse auga läbinud kukkurköited. Aga mulle meeldib suhelda ka äsja ilmunud raamatutega. Tõnu Õnnepalu romaan “Paradiis” ning proosaluule “Kevad ja sügis ja” kinnitavad armulikult, et aastaajad vahelduvad meie maal ka edaspidi, olgugi et rahvas kahtleb, kas meie elu enam kunagi paremaks läheb. Eks Riigikogu liikme Paul-Erik Rummo artiklikogu pealkiri “Kuldnohk kõnnib” kinnitab sedasama. Kullast ja karrast, mida kasutab näiteks mõnikord kirjastus Tänapäev oma ümbrisel, Ilmamaa mõistagi ei hooli, sest eesti mõttelugu teab: kulda me maal pole leitud ega leitagi.

Niisiis, auväärsus peitub sageli raamatu eas

Muidugi, mida kõrgem on raamatu iga, seda soliidsemalt teda koheldakse. Vahel võid teda tervitada vaid kindad käes. Kustutad kiiresti tule, et kaitsta ta silmi ereda valguse eest. Tead, et mõne raamatu kuulsus on sama vääramatu kui Taani printsil Hamletil või Winston Churchillil. Raamatu väärtus võib olla kroonides suurem kui ühel või teisel lihtsurelikul. Muidugi leidub tavalisi raamatuid rohkem, nagu ka tavalisi inimesi, aga imelised on nad aja ees ometi kõik. Paraku võrdsed mitte kunagi, ehkki olen kuulnud poliitikuid väitvat, nagu õpetajaidki minu kooliajal, et kõiki tuleb võrdselt kohelda ... Võrdselt vastutavad raamatu hinge eest mõistagi tema hoidjad.

Pole paremat aega pärimaks, kas nii vanaaegne mõõde, nagu respekt ja hool raamatu vastu, on kadunud? Kuhu ta siis kadunud on, kui vaat et miljon inimest mureseb tema pärast, kui peetakse raamatupäevi ja -aastaid, laatu, ümarlaudu, konverentse, festivale ja nüüd siis lugemisaastat. Teisalt, raamatuid on aegade jooksul põletatud ja piinapingil neljaks rebitud, röövitud ja lunarahaga vabaks ostetud nõnda kui kauneid ja rikkaid printsesse, aga ta on vastu pidanud. Ikka on keegi järele jäänud. Kirjanikke lubatakse mõnel maal hukata või vangi panna; kui seda juba kord on tehtud, siis kohtumislootus väheneb, raamat võib aga, küll vigastatuna, tulestki välja tulla. Nagu näiteks Rahvusraamatukogus rahulikke päevi veetev esimene eesti ajakiri "Lühhiike õppetud" aastast 1766, mis päästeti turbaaugust ja on natuke tulestki kõrvetatud. Igaüks teab kordamatagi, et enamik päris vanu eesti raamatuid on plekilise ja viletsa väljanägemisega, aga tahm ja higi nende selgadel näitab, et nendega suheldi. Siledama välimusega on elanud seevastu liiga rahulikku ja üksildast elu.

Paljud raamatud igatsevad minu arvates ka vaikust ja puhkust, mitte ainult kuulamist ja mõistmist. Tuhandeid hoidlaid ja igivanu raamatukappe ümbritsev vaikus ja kord kindlustab nende säilimise aastasadeks.

Raamatu juurde joostakse reetliku elu eest pakku, kes meist siis ei teaks, et ka raamatukogu on sotsiaalne ruum. Eesti euroopalikumaid kirjanikke Önnepalu kirjutab romaanis "Raadio", et Pompidou Kultuurikeskusesse Pariisis kipuvad kaltsakad. Te mõelge vaid, eluheidikud otsivad üles raamatud, et oma külmunud südant soojendada. Olen kohanud niisuguseid väsinud ja kurbade nägudega inimesi meiegi raamatukogudes.

Raamat kui ajastudokument

Teame, et iga lugu märkab oma aega ja aeg ei pääse omast loost. Aja vastu ei suuda isegi seadustekõited, kirjutatagu neid ümber või peidetagu kapisügavustesse. Raamat on ajadokument. Selleks pole vaja minna harulduste ja vanaraamatu riulite juurde – vaadake oma raamaturiiulid üle ja te märkate, kuidas aeg on teie isiklikus kirjandusvalikus toimetanud. Paraku on tulnud raamatul – ja tuleb ka edaspidi – oma esteetilise ning eetilise sõnumi kõrval tegelda poliitikaga. Kõik need tuhanded ja miljonid ilmunud raamatupersonid jutustavad oma lugu, mis on ühtlasi raamatuloojate elu ja lugu. Terved tiraažid – küll lubatud, keelatud ja kõrvaldatud, kõlvatuks arvatud, solvavateks sõimatud – avavad oma kaaned ja jutustavad, mida kõike on nende silmad näinud, kõrvad kuulnud. Viiesaja aasta kestel, viiekümne aasta, viieteistkümne aasta või viie viimase jooksul. Eriti ajalooramatud ja teatmeteosed. Küllap sooviks nii mõnigi kirjutaja, et tema loodu kõrval seisaks moraalseks toeks vähemalt väike vankumatu tinasõdur, siis kui julmemad ja tugevamad tulevad raamatut jalge alla tallama. Ent aeg on näidanud, et kurjusest hoolimata pääseb mõni sõna alati vabadusse.

Oleme harjunud raamatut pidama esemeks, asjaks, ilusaks või ilmetuks. On lihtsameelsus väita, et raamat muutub välimusest aina kaunimaks ja täiuslikumaks, aga sisult robustsemaks. Ta on oma ajaga tasakaalus. Aga kui öeldu tõesti paika peab, siis milline on meie vastutus? Kuidas me suhtume tuhandetesse aastakümnete eest trükitud ja igavesti avamata köidetesse? Kas need pikad etteheidete read, mida üks või teine raamat on

pidanud oma väärtuslikkuse kohta viimasel ajal kuulma, muudab nende sünniaega? Samamoodi võib küsida, miks ühel raamatul läheb elus lugemise ja hinnatuse mõttes hiilgavamalt kui teisel, miks ühel inimesel on edu, teisel ei ole. Ma kahtlen, kas raamat ise suudab nii igavikulisele pärimisele lõplikku vastust anda. Siin vajab ta meid, lugejaid!

Raamatu sisu on ta arm

Raamatu isiksust, tema olemuse mitmekihilisust, vastuolulisust, valu, vaeva ja ängi võib aidata avada näiteks 1983. aastal eesti keeles meieni jõudnud Elias Canetti "Maailm peas", nõnda kui rootsi kirjanduskriitiku Horace Engdahli "Üksilduse poliitika" ja Loomingu Raamatukogus 1968. aastal ilmunud prantslase Georges Pereci "Asjad". Raamatud, kelle väline hiilgus on aastatega tuhmunud, aga sisemus üha veendunumalt särama löönud. Elias Canetti sõnastab nõdrameelseks peetud mehe kujutluspildi põlevatest raamatutest, kirjeldab inimese traagikat, kelle kinnismõtteks on olnud raamatud, kel oli kombeks viia oma raamatuid mapis jalutama, kes koguni abiellus raamatute kaitseks harimatu naisega. Niisiis: "Kien kuulis appihüüdeid. Meeleheites sikutas ta laekna nõõri, ja aknad ta pea kohal paiskusid valla. Kien kuulatas. Appihüüded kaikusid lainetena. Kien surus peod kõrvadele ja tõmbas jälle ruttu ära. Ülevalt poolt kostis täpselt sama hää. Kien taris redeli selle tugijala vastasseisust hoolimata töötoa keskele ja ronis ülemise pulga peale. Ta ülakeha ulatus katusepinnast kõrgemale, ta toetus aknaruutudele. Nii kuulas Kien metsikuid hüüdeid; need olid kisendavad raamatud. Theresianumi [s.o raamatukogu – M. L.] pool märkas ta punakat kuma. Kõhklemissi roomas see mööda musta taevalahvandust. Kieni sõõrmeis püsis petrooleumi lõhn. Oli tulekuma, karjumine, hais: Theresianum PÕLES! [—] Mitte midagi pole veel ära põlenud. Ta võib lugeda, millal ise tahab. Ent raamat polegi ju lahti. Ta unustas selle avada. Loll saab ikka peksa. Kien lööb raamatu lahti. Lööb käe raamatule. Kell lööb üksteist. Nüüd oled sa mul peos. Loe! Lase lahti! Ei. Hoia! Ai! Esimesest reast vallandub joon ja nähvab Kienile vastu kõrvu. Tina. Valus on. Löö! Löö! Veel üks. Veel üks. Mingi joonealune viide taob Kieni jalgadega. Üha valusamini. Kien tuigub. Ta peale langevad terved read ja leheküljed. Nad raputavad ja peksavad teda, sakutavad, lennutavad käest kätte. Veri. Laske lahti! Igavesed kaabakad! Appi!" Teile võib juba näida, et ma olen unustanud kõige tähtsama, kaante vahele surutud sisu, peamise, milleks raamat sünnib. Selle, mis tegelikult liidab ja seob raamatut ning lugejat. Ükskõik, mida ka ise oskaks või tahaks öelda, tundub alati, et teised on kõik juba ammuilma paremini sõnastanud. Nii tsiteeringi austria raamatu-uurija Gerhard Falschlehneri mõtteid väljaandest "Vom Abenteuer des Lesens": "Raamatud võivad olla lootussädemed, võivad olla sillaks ja järelemõtlemiseks, võimaluseks kellegagi samastuda, trööstivaks teadmiseks, et ei olda oma probleemide ja hirmudega üksi. Tadmiseks, et raamatud on alternatiivsed elumudelid, vastumaailmad enda elule, mis soodustavad fantaasiat ja võimaldavad reisida teistesse maadesse ning teistesse ruumidesse ning aitavad end seostada teistsuguste ideede ja inimestega. On imaginaarsed ehk kujutletavad jutustused, kus raamatu autor fabuleerib lugejaga koos. Raamatud on kohtumiste silmapilgud, üllatuslikud momendid, teiste, võõraste inimeste kogemiseks. Raamat võib olla äkiline sõbralik nõustumine autoriga, üks sekundipikkune ühine olemine kellegi võõraga väljaspool meie endi elu ja olemist. Ent alati on raamat dialoog kellegi võõra inimesega teispoole piire ja takistusi ning teisi generatsioone. Raamat teeb vabaks. Kes lugedes oma maailma avastab ja end iseseisvalt informeerida laseb, saab vabaks autoriteetidest ja sõltuvustest. Raamatud seisavad vastu igasuguste ülimuslike arvamuste nõudmistele, protesteerivad suurte ja väikeste halbade tavaolukordade ja ebaõigluse vastu. Raamatud ei kohandu, nad ei ole vagad, vaid kannatamatud, vihased, kaoatilised, nagu on muuseas sageli ka noored inimesed."

Seega tekst pole kunagi üksi. Eelmist tsitaati lugedes tunnen, kuidas usk, et raamat vestleb minuga kui isiksus, kes kuulab samavõrd mind kui mina teda, pole pelk eksegeetiline hoiak, vaid võib olla ehe tunne.

Raamatu jälg ajaloos on oluline ja imeline. Sama imeline kui inimene ise. Ja kui meile muud enam ei jää, siis rõõmu seista raamatu kõrval ei saa meilt keegi ära võtta. Aidaku lugemisaasta meid kõiki!